

СТАНОВИЩЕ

Относно дисертацията на Меги Попова

Контекст и нормативност в критическата теория на Макс Хоркхаймер и Теодор В. Адорно

Дисертацията е във внушителния за нейния жанр обем от 267 стр. и се състои от Увод, четири глави и заключение. В библиографията фигурират около 140 заглавия на български, английски и немски език. В Първа глава авторката описва теоретичния контекст, в който се формират първоначално възгледите на основоположниците на Критическата теория. Следващите три глави са посветени на три последователни етапа от развитието на тези възгледи. Във Втора глава става дума за ранната теория на Макс Хоркхаймер и най-вече за основанията, от които той изхожда при изграждането на своята критическа позиция. Темата за страданието играе водеща роля в това отношение. Трета глава представя емблематичния за Франкфуртската школа сборник студии „Диалектика на Просвещението“, като акцентът е поставен върху инструментализирането и ирационализирането на разума. В четвърта глава централно място заема коментарът на концепцията на Теодор Адорно за негативната диалектика като вид критика.

Проблемът за отношението контекстуалност – нормативност е сред централните за франкфуртската традиция в социалната и политическата философия. За това свидетелства, например и фактът, че едно от най-влиятелните в наши дни произведения в тази традиция е „Фактичност и валидност“ на Ю. Хабермас. Във връзка по-конкретно с Критическата теория този въпрос стои и в предметна, и в мета- плоскост. Какво дава основание на тези автори да отправят критика към социалната реалност и дали тези основания са от морално/нормативно естество? Но също така и какво мотивира самите тях да се отнасят критично към тази реалност и дали тези мотиви са от морално/нормативно естество?

Проблематичността на отношението контекстуалност - нормативност в перспективата на Критическата теория е лесно обяснима, като се вземат предвид две нейни характерни черти – модернисткото противопоставяне на факт и ценност и хегелиански холистичното разбиране за естеството на социалната реалност. Ако се изхожда от тези две презумпции, логично възниква въпросът, как изобщо е възможно едно контекстуално обусловено и въпреки това морално-критично отношение към реалността. Разбира се, в друга светогледна отправна рамка, да речем, ако самият контекст се разглежда като разнороден, като носител на разнопосочни и дори противоречиви тенденции, ценностни ориентации, интереси, културни традиции, проблемът за възможността на контекстуално обусловено морално-критично отношение към самата обуславяща това отношение реалност се тривиализира.

Работата е в достатъчна степен саморефлексивна и М. Попова неведнъж формулира целта на изследването, но на мен ми се струва най-точна една формулировка, която авторката предлага във връзка с критиката на Хабермас по адрес на Критическата теория, а именно –

че последната не експлицира и не обосновава критериите, с оглед на които едни или други характерни черти на социалната реалност биват посочвани като морално неприемливи и поради това заслужаващи критика, която да е от нормативно естество. „Всъщност изследването може да се приема като опит за отговор на този въпрос, позовавайки се на текстовете на Адорно и Хоркхаймер, както и на опит за (ре)конструкция на онова, което не е ясно изявено в самите текстове като източник на тази нормативност, но присъства имплицитно.“ (с. 6, Автореферат). Позицията на дисертантката е – и това може да бъде индиректно окачествено като основната теза на работата – че на всички етапи от развитието на възгледите, които в съвкупност биват наричани „Критическа теория“, автентична нормативност, като характерна черта на критиката към социалната реалност, е налице.

Дисертацията се характеризира, по мое мнение, с редица достойнства, които рядко могат да бъдат намерени в други представители на нейния жанр – прекрасно познаване на релевантните текстове на Хоркхаймер и Адорно, ерудирана работа с публикации на други автори, които се отнасят до темата, задълбочени и убедителни анализи на позициите на двамата представители на Критическата теория от различни етапи на тяхното развитие. Добро впечатление прави използването и на изследвания на български автори, като позоваванията на такива се вписват органично в текста на дисертацията, т.е. не са включвани изкуствено, по някакви житейски съображения. Както вече споменах, работата е подчертано саморефлексивна – към всяка глава има въведение и заключение, които могат да изглеждат и като проява на някакъв педантизъм, но които са много полезни за по-добро разбиране на текста от читателя. И най-важното – личи автентичен интерес към разглежданата материя, действителна изследователска амбиция да бъдат намирани решения на идентифицираните в хода на работата проблеми.

Имам една критична забележка относно известна неяснота в представянето на отношението между начините, по които Критическата теория и класическата марксистка традиция третираат проблема за напрежението между научност и нормативност. Става дума за отношението между обективна, фактична предопределеност на революционните трансформации на обществото – едно от централните положения в марксистката философия – и нормативно зададена мотивация за активно участие в осъществяването на тези трансформации. Както се казва и в самата дисертация, отговорът на въпроса, защо светът трябва да се промени, от гледна точка на социалната наука, включително на марксистката, е, че такъв е ходът на историческия процес. „Но за Хоркхаймер и Адорно това „трябване“ няма необходим (или само вероятностен) характер, за него има морални основания и залози.“ с. 72

От това и други подобни изказвания на авторката остава впечатлението, че според нея от класически марксистка гледна точка мотивацията за участие в революционното трансформиране на обществото не е от морално естество, за разлика от случая с Критическата теория. По мое мнение обаче, макар и в тази плоскост между двете теории наистина да има разминаване, то не е в смисъл на различие между фактично и морално

естество на въпросната мотивация, а е в съвсем друго отношение. Собствено, проблем с някакво противоречие между научност и нормативност при марксистката социална философия няма – противоречие, което обаче е сред централните за Критическата теория проблеми, както в дисертацията неведнъж става дума (напр. на сс. 67, 72 и др.). Подобно противоречие е налице, ако тази тема се третира от една позиция а-ла Хюм, или Вебер – че от съждения за факти не могат да се извеждат съждения за ценности. Историческият материализъм обаче може да се окачестви в това отношение по-скоро като етически натурализъм, или перфекционизъм. В смисъл, че разликата между Доброто (прогресивното) и Злото (реакционното) е обективно зададена (от фактически наличното естество на историческия процес), но от това не следва, че Доброто не е Добро и че няма откъде да се вземе морална (нормативна) мотивация човек да допринесе активно за прогреса и в този смисъл да прави добро, или пък да се отнася критично към реалните обстоятелства, които въпрепятстват този прогрес.

Допускам, че може това да е имал пред вид и цитираният от М. Попова (на с. 79) Андрю Сейър с предложението си за морално нормативизиране на стремежа към обективно „процъфтяване“. Социалният детерминизъм на класическия марксизъм изобщо не изключва дълженстването, нормативността – прсто тя се разбира не в отправната рамка на противопоставяне на факт и ценност, от каквато се изхожда при Критическата теория. Така че различие между историческия материализъм и въпросната теория в смисъл, че в първия случай морално нормативни основания за социална критика отсъстват, а във втория са налице, няма. Просто нормативността в двата случая е от различно естество.

Връщайки се към изследователските постижения в дисертацията, ще се ангажирам с оценката, че те са на действително професионално равнище. Авторефератът е оформен съгласно нормативните изисквания. Към заявените в него приноси нямам възражения. В заключение, смятам, че тази дисертация дава всички основания Меги Попова да получи образователната и научна степен „доктор по философия“.

20.01.2023 г.

проф. дфн Пламен Макариев